

„Postav dům...“: Česká rodinná odysea – začátek¹

“A House, a Family...”: The Czech Family Odyssey – the Beginning

Iva Šmídová

ABSTRACT The article problematizes the relationship between availability of housing and conditions of young families for obtaining housing in the context of a gendered social structure. Relatively little attention has been paid so far to this phenomenon using a gender perspective as an analytical tool, both nationally and internationally. The empirical part of the article uses data from 26 interviews with young families from Brno and environs recorded roughly five years after their first child was born. The data reveal aspects of their lives in which gender is challenged as well as reproduced in relation to housing opportunities. The analysis reveals how individual as well as social imperatives concerning living conditions, seriously intervene and modify choices and everyday arrangements, work careers and care of the parent couples. Their destinies are presented in the interviews as highly privatized, individual solutions (despite the context of recent state housing policies). A result of the chosen housing strategy is often a combination of large debts (loans, mortgages) with high interest rates, and an isolation of the parent in the caring role within the chosen “friendly living environment” that is in fact commonly at an inconvenient commuting distance from employment options for the caring parent or day care/schooling opportunities for children. These factors seriously limit arrangements that may harmonise care and work and enforce traditional gender relations.

KEYWORDS young family, housing, gender aspects of family life, barriers to parenthood, interaction between an actor and structure

Rodina vzbuzuje setrvalý badatelský zájem. Řada odborných textů i článků z veřejně-mediálního diskursu tematizuje současné podoby a transformaci rodiny v českém prostředí (například Maříková 2000, Možný 1999). Sociologických analýz z poslední doby, které nabízejí vysvětlení soudobých trendů, je dlouhá řada. Z dílčích témat a problémů věnují pozornost novým formám intimity (například fenoménu singles – Tomášek 2006; odkládanému mateřství – Bartošová 2008; fenoménu bezdětnosti – Hašková 2010, Slepíčková 2009; stáří bez dětí

Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU, 4/2011. S. 105–123. ISSN 1214-813X.

¹ Vznik tohoto textu byl podpořen výzkumným záměrem MPSV ČR „Reprodukce a integrace společnosti“ (MSM0021622408).

– Sýkorová 2008; změnám prarodičovství – Hasmanová Marhánková 2010; novým podobám příbuzenství [rodinám s jedním rodičem – Dudová 2009; jiným než heterosexuálním rodinným vazbám – Sokolová 2009, Nedbálková 2005]; i méně konformním uspořádáním partnerských vztahů [například otcí na rodičovské dovolené – Maříková 2009, Šmídová 2008]). Tento text je vlastně jen dalším dílčím příspěvkem do probíhající sociologické debaty o tom, jakým způsobem se mění, ale také udržuje normativní představa rodiny v českém prostředí.

V širším tematickém záběru chce text přispět k porozumění reprodukci genderovaných reprezentací rodičů (v heterosexuálním partnerství nukleární rodiny) s mateřskou, pečovatelskou ženskou funkcí a živitelskou zodpovědností muže. Zaměřuje se přitom na konkrétní instituční nastavení a manévrovací strategie partnerů určené k naplnění jednoduchého cíle: bydlet jako rodina podle svého přání. Text dále analyzuje, jak výrazným způsobem normativní společenská očekávání, systémové možnosti realizace tohoto „projektu bydlení“ a nastavení symbolického řádu (genderového univerza dle Harding 1986) formují a určují to, jaké možnosti bydlení mladé české rodiny mají a jakým způsobem pak aranžmá kolem „vlastního domova“ potenciálně, ale i prakticky směřuje jejich životní strategie. Tato stať srovnává zvolené strategie bydlení dvaceti šesti mladých rodin v Brně, jež participují na longitudinální studii mapující životní trajektorii párů od založení rodiny (od těhotenství s prvním dítětem).² Analýza odhaluje imperativ vlastnického bydlení – nejlépe v rodinném domě v dobrém prostředí – jako podmínku nezbytnou pro mladou rodinu a představuje jeho konkrétní konsekvence pro uspořádání rodinného života, zejména genderových vztahů.

Rodina, bydlení a gender

Při konceptualizaci problému se text potýkal s důležitou pozoruhodností. Jakkoliv se řada mezinárodních i českých sociologických studií z poslední doby zabývá vztahy v mladé rodině, a to i jejich genderovými aspekty, netematizují přitom charakter bydlení jako jednu z klíčových os, jež orientuje možnosti uspořádání rodinných vztahů a kompetencí. Důležitou výjimkou je nedávná studie Bonnie Fox (2010), jíž se věnuji dále. Nebo naopak, pokud byl – v českém prostředí – zkoumán vliv podmínek bydlení na život občanů, mladé rodinné domácnosti byly tematizovány jen okrajově a genderový aspekt či dopad nebyl adresně uveden vůbec. V tomto kontextu je následující analýza v jistém smyslu průkopnická.

---

² Životní dráhu sleduji u kohorty rodin, v nichž čekali první dítě v zimě 2005. Páry byly do vzorku vybrány na kurzech předporodní přípravy a šlo tehdy o samovýběr 47 rodin na základě jejich ochoty zúčastnit se výzkumu. V další fázi výzkumu byl sběr rozhovorů omezen možnostmi výzkumnice na rodiny, které bydlely v Brně. V několika případech byl nefunkční kontakt a čtyři páry vypadly odmítnutím navazujícího rozhovoru v roce 2006. Tým komunikačních partnerů se zúžil na 28 párů, které vstoupily do dalších výzkumných kol. V roce 2010 vypadly ještě dvě rodiny – jedna se rozpadla a partneři nebyli ochotní poskytnout rozhovor, u druhé nefungoval dříve poskytnutý kontakt (shodou okolností šlo o rodinu, kde byl otec v době rozhovoru v roce 2006 na rodičovské dovolené). Všechny rodiny vyjádřily při posledním rozhovoru v roce 2010 souhlas ve výzkumu setrvat i do dalšího kola rozhovorů zase cca za 3 až 5 let. Se specifiky sociodemografických charakteristik komunikačních partnerů v tomto výzkumu ve srovnání s populací České republiky pracuji dále v textu.

Do tematického čísla *Sociálních studií*, které má ambici zmapovat „bariéry rodičovství“, přispívá stať rozborem sociální reprodukce podmínek a normativních očekávání, za kterých je lidská reprodukce realizována. Nerozpracovává tedy fakt, že se mladým lidem děti nerodí; tyto rodiny si dítě pořídily, většinou již mají děti dvě, a některé vážně zvažují třetí; ani netematizují rozpad rodiny jako bariéru rodičovství; komunikační partnerky a partneři vesměs deklarují spokojené soužití (a společné domácnosti i další informace z rozhovoru je indikují) a rodiny dosud drží pohromadě (páry se během pěti let nerozvedly ani nerozpadly – s jedinou výjimkou).

Bylo by zjednodušující domnívat se, že podmínky kolem bydlení jsou určujícími pro to, jak si rodiny běžný každodenní chod domácnosti zorganizují. Evidentně významnějším faktorem je nová přítomnost dítěte či dětí, kolem nichž se vztahy i rodinná práce reorganizuje. Na druhou stranu má bydlení nukleárních rodin zřejmě na ono aranžmá větší vliv, než jaký je mu dosud v badatelském úsilí přiznán, alespoň podle výpovědí komunikačních partnerů v tomto výzkumu. Mezi typická témata výzkumu mladých rodin patří organizace a postoje k dělbě péče o děti a domácnost, finančnímu zajištění rodin nebo strategiím návratu pečujícího rodiče zpět do placeného zaměstnání. Tento výzkum netvořil výjimku.³ Nakonec však stať představuje jiný tematický řez – vztah bydlení a genderového uspořádání rodinného života. Zdá se totiž, že předeslaná osvědčená témata sice mají vysokou relevanci pro analytický sociologický rozbor, aktéři však v době posledních rozhovorů (léto 2010, tedy asi pět let od narození prvního dítěte) žijí událostmi a zkušenostmi jinými.

V úvodních pasážích výzkumných rozhovorů spontánně uváděli jako klíčové životní události nebo změny od doby našeho posledního setkání v době s (prvním) nemluvnětem – vedle dalších přírůstků do rodiny – především změny v bydlení. Nabízím tak pozvolnou cestu od této směrodatné konkrétní události k jejímu institucionálnímu i symbolickému podchycení a zakotvení ve vztahu k životní dráze rodiny s malým dítětem či dětmi. Bydlení, (nový) byt či dům, jeho pořízení, adaptace, rekonstrukce, stěhování, ale i další změny podle všeho zásadním způsobem orientují rodinnou každodennost, ovlivňují možnosti a strategie organizace práce a času zkoumaných rodin s malými dětmi.

Sociologický pohled na gender v rodinných vztazích a na bydlení

Partnerské páry začátkem společného soužití ustavují a někdy vyjednávají povahu svého vztahu z hlediska genderových ideologií, tedy zažitých představ o podobě vztahů a „funkcích“ žen a mužů, se kterými do vztahu přicházejí ze svých rodin původu i která získali na základě dalších dosavadních zkušeností (Perkins a DeMeis 1996). To, co považují za žádoucí či víceméně spravedlivé nebo respektující individualitu obou aktérů, se pomalu stává zaběhnutou rutinou. Třecí plochy a potenciální problémy zůstávají – u párů, které spolu vytvářejí – kryty pod nánosem dobré vůle. Benevolenci k rozporným postojům lze pro některé rámovat také fázi životní dráhy – zamilovanosti. Řada sociologů i dalších badatelů na poli rodiny se shoduje, že zásadní zkoušku pevnosti vztahu a odolnosti k tlakům na větší genderovou

³ Data z tohoto výzkumu již posloužila dvěma obhájeným bakalářským diplomovým pracím, které si vytyčily jako stěžejní téma právě plánovanou dělbu práce a její genderovou osu (Navrátilová 2008, Musilová 2009).

konformitu přinese narození prvního dítěte/děti (Oakley 1980, Backett 1982, Hochschild a Machung 1989, Perkins a DeMeis 1996, Holter 2003, Gatrell 2005). Individuální partnerské strategie, jak zvládnout přechod k rodičovství, jsou ve výstupech uvedených analýz popisovány jako příklon k tradici nebo odklon od partnerských uspořádání z hlediska genderových vztahů méně konvenčních. U žen může převládnout (nezpochybňované) přesvědčení, že s příchodem mateřství se stanou závislémi na svých partnerech jako živitelích, jako hlavních „pomocnicích“ a jako základních členech formující se rodiny, jak odhalila Fox (Fox 2010: 289 a 293). Někteří muži naopak posilují potenciální nerovnost praxe rodičovství ve vztahu tím, že si chrání své výsady a udělují „souhlas“ k tomu, aby ženy nyní privilegovaly dítě před potřebami jejich. A i když není přítomna právě tato dynamika, páry při přechodu k rodičovství ve výzkumu Fox (tamtéž) pod tlakem nových výrazných časových nároků zavedly dělbu práce podle genderu pod příslibem efektivnosti tohoto uspořádání.

Konkrétním typologiím strategií, jež si příchod dítěte do rodiny vyžádá, se věnovalo i několik analýz z českého kontextu (například Maříková 2000; Chaloupková 2005; Šmídová 2007, 2008a a 2008b). Obecně se snad dá shrnout, že trvalejší a spokojenější rodinný život lze najít spíše tam, kde nejrannější péče o dítě přestane být výsostně ženskou doménou, což má praktické konsekvence pro charakter dalších rodinných interakcí a také genderovanost vztahů mezi klíčovými aktéry (jak o tom psala například Dinnerstein 1999: 112–113). Jak už bylo uvedeno, tyto texty neproblematizovaly bydlení jako faktor formující rodinné uspořádání.

Jakým způsobem se tedy může promítnout dostupnost bydlení do organizace rodinného života? Vede počátek rodinné dráhy, v němž se naplňují vzájemné představy o rodičovství a kombinují se s institucionálními podmínkami, v nichž se dají realizovat, rodičovské páry k duálním, genderově konvenčním strategiím? Zůstává pak mateřství a otcovství stále oddělenou doménou? Umožňují či znesnadňují strukturální podmínky a symbolická očekávání, přítomná v českém kontextu, ženám a mužům rodičovskou zodpovědnost a péči zvládat? A pokud jde o důsledky bytové politiky České republiky? Její podoba se bezesporu odráží v hranicích, bariérách i možnostech, jež se dnešním mladým rodinám staví a jejíž konsekvence mají jasnou stopu v tom, jak se rodiny s danými podmínkami vyrovnávají, a to i genderově.

Role strukturálního nastavení není třeba zevrubně opisovat. Například výzkum britské socioložky Caroline Gatrell (2005), shrnutý v kompaktní publikaci *Hard Labour. Sociology of Parenthood*, dokládá, že rodičovským párům, které se snaží sladit rodinu s prací, jsou kladeny do cesty výrazné překážky i ze strany státu. Institucionální a systémové nastavení nepodporuje to, co je veřejnou politikou (i v Británii) prezentováno jako žádoucí životní realita – kombinovat práci a rodinu bez ohledu na genderové vztahy. Gatrell konstatuje, že rodičovský status je pro dospělé členy společnosti, ženy i muže, konfliktní ve vztahu k profesní kariéře a že ti, kdo individuálními cestami strukturální nastavení překonali, se stali agenty změny. Gatrell však ve své analýze také nevěnovala prostor konkrétním mantinelům, jež mladým rodinám dává ne/dostupnost bydlení. Takže lze jen odhadovat, zda možnosti bydlení rodin s prvním dítětem (v Británii) vedou či spíše odvádějí oba rodiče od možnosti sladění práce a rodiny.

Bydlením se však, jakkoliv velmi okrajově, zabývá již zmíněná kanadská socioložka Bonnie Fox v nedávno publikované knize *When Couples Become Parents. The Creation*

of *Gender in the Transition to Parenthood* (Fox 2010). Fox obecně charakterizuje primární změnu při přechodu k rodičovství jako enormní nárůst zodpovědnosti a popisuje několik sociálních faktorů, které výrazně ovlivňují průběh tohoto procesu. Zajímavá je například její interpretace klasického argumentu, že dlouhé hodiny v práci brání mužům v účasti na domácích pracích. Fox zjistila, že spíše než počet hodin v zaměstnání má negativní vliv na sdílení domácích a rodinných povinností nejistota, pokud jde o práci a s ní související finanční stres. A tento argument jde podle Fox napříč sociálními vrstvami (Fox 2010: 289). Dobrá pozice na trhu práce je silným vyjednávacím nástrojem pro dělbu domácích prací mezi partnery i ve srovnání situace ženy a muže. Ve výrazně lepší vyjednávací situaci tady byly v případech mužské rezistence ženy s příjmy vyššími než jejich partneři (Fox 2010: 291).

Fox se zároveň v knize vymezuje poněkud kriticky ke studiím, jež automaticky předjímají, že příchodem dítěte do rodiny se genderové vztahy změni jednosměrně, a sice ke konvenčnějšímu, tedy genderově méně spravedlivému uspořádání. Dlouhá řada studií, včetně autorit, jakou je například práce Ann Oakley (1980), dokládá, že události po porodu prvního dítěte partnery od sebe – přinejmenším v prvních etapách rodičovství – oddělují; přičemž studie se věnují zejména rozborům ženské zkušenosti s tímto procesem. Na rozdíl od pozornosti věnované separaci samotné, málo výzkumné pozornosti podle Fox (2010: 285) věnují analýzy tomu, jak se vyjednávání této dělby děje. Výzkum Fox (opakované rozhovory se čtyřiceti páry novopečených rodičů v průběhu prvního roku života s dítětem) přesvědčivě ukazuje, že kromě re/produkce oněch typických genderově stereotypních vztahů nabízejí partnerská vyjednávání i řadu variant a cest, jež byly doposud přehlíženy. Podle Fox je důležité posuzovat partnerská uspořádání nejen v kontextu genderových vztahů aktérů a jednotlivých podob mateřství, ale také v souvislosti s dalšími dominantními či určujícími diskursy. Právě vliv těchto dalších diskursů, jež pro nás zviditelňují strukturální faktory v zákulisi rodinných aranžmá, je pak zásadním i pro vztah možností bydlení a uspořádání partnerských vztahů podle genderové osy. Nejdříve však ještě k obecnějšímu kontextu.

Fox tematizuje například „politickou ekonomii zodpovědnosti za děti“, jež „je silně privatizovaná a páry jí čelí různě vybavenými sadami materiálních a sociálních zdrojů“ (Fox 2010: 286). Problém přitom vidí v charakteru sociálních vztahů a sociálního kontextu (kapitalistické ekonomie) – tedy v mocenských vztazích, nerovnosti, sadě privilegií, nárokování si a zranitelnosti vůči vykořisťování (tamtéž). Fox (2010) dále tvrdí, že vliv rodičovství na posílení konvenčních genderových vztahů je přeceňován (v praxi i ve výzkumech). Problematizovala představu nutné nespravedlnosti či neférovosti nerovnoměrné dělby domácích prací v situaci, kdy otec je celý den v práci a matka v domácnosti s dítětem (ovšem situovala své hodnocení až do období po prvních týdnech intenzivního přizpůsobování se novému stavu, a zároveň zkoumala rodiny s dětmi starými maximálně jeden rok). Zdálo se jí logické, aby osoba v domácnosti, v čase nevěnovaném péči o dítě, odvedla větší část domácích prací pro rodinu (Fox 2010: 294).⁴

⁴ Fox však již netematizuje silnou setrvačnost této dělby práce i po návratu (zvláště) matky (jako pečujícího rodiče) do placeného zaměstnání, snad i proto, že s rodinami byla v kontaktu v prvním roce jejich života s dítětem. Neproblematizuje tak výsledný efekt oné sady silných faktorů, jež

Jak Fox (2010), tak Gatrell (2005) i ostatní autorky a autoři zasazují životní příběhy aktérů do širších sociálních souvislostí. Možnosti, jak se s novou situací vypořádat, výrazně ovlivňuje stát, a to v podobě míry podpory poskytované určitým rodinným uspořádáním (zvolené délce rodičovského volna), prostřednictvím finančních dávek či nastavením pravidel na trhu práce. Zajímavé jsou právě průsečíky strukturálních nastavení, k nimž patří i vtělený genderový řád pracovních organizací (Acker 1991) či systému sociální a zdravotní péče, a prostoru tzv. svobodných voleb, který mladým rodinám zbývá k manévrování vlastních přání, plánů a životních způsobů. Výrazně jsou tyto volby podmíněny také sociálním statutem a aspiracemi konkrétní rodiny. Některé charakteristiky však jdou napříč sociálními vrstvami, liší se maximálně v míře a rychlosti naplnění. Mít vlastní bydlení, tedy vlastnit dům či byt, je jednou z voleb, kterou rodiny v této etapě řeší a která do značné míry určuje uspořádání dělby péče o děti a domácnost i finančního zajištění rodiny.

Rodinný domov a vlastnické bydlení

Každá rodina buduje svůj domov v rámci svých i strukturálních možností, jež jí dá domovina (stát). Výsledkem tlaku neoliberální politiky, kapitalistické politické ekonomie, konzumní společnosti nebo snad původně minimalizace externalit ohrožujících bezpečný rodinný život – je imperativ na „vlastní/vlastnické bydlení“. Tedy očekávání či požadavek nejen života ve společné domácnosti, ale normativního tlaku ony čtyři stěny včetně podlahy a stropu také vlastnit.⁵ Koupit byt či dům (případně adaptovat zděděný) znamená významnou finanční investici, jejíž umožnění zásadním způsobem modifikuje možnosti dělby práce či právě sdílení onoho rodinného života. A zároveň „společná domácnost“ patří k určujícímu znaku rodiny. Zřejmě natolik samozřejmému, že se konkrétním organizacím společného bydlení soudobé české výzkumy mladých rodin ani nevěnují.

Bydlení bylo ještě před deseti lety monitorováno v českém kontextu ve výzkumech postojů mladých lidí k potenciální rodině, jako například v týmu Fialové (Fialová a kol. 2000), hlavním tématem byla obvykle jeho nedostupnost jako bariéra při zakládání rodiny. Zhruba ve stejné době byla výzkumná pozornost upřena i k bydlení obecněji, například ve výzkumu postojů občanů České republiky k bydlení (Výzkum Sociologického ústavu AV ČR *Postoje k bydlení v ČR 2001 – Housing Attitudes in the Czech Republic 2001*), jak o něm psal například Lux (2002), nebo jako medializovaný problém nedostatku vhodného bydlení pro mladé rodiny zejména v porevolučních patnácti letech. Výzkumná zpráva Bartákové a Kulhavého (2007) z pozdější doby se zabývala přítomností napětí a bariér v mladé rodině především v souvislosti s možnostmi placené práce, bydlení k nim nepatřilo. To se však

---

nakonec rodinu dovedou k uspořádání, které zůstává silně genderované i v době, kdy již pominouly racionální důvody k tomu, aby matka zvládala větší díl domácích prací i péče o dítě. Konkrétně této setrvalosti systému, jež podporuje a formou začarovaného kruhu či spirály reprodukuje konvenční genderové uspořádání v rodině, jsem se věnovala i na jiném místě (Šmídová 2008b) s odkazem na text Holtera (2003); podobně vývoj popsal i Možný (1990).

⁵ Až potud se nejedná historicky zhola o nic nového. Aktuální je kombinace k bydlení vztahených očekávání u těchto středostavovských rodin a strukturálních podmínek, jež k naplnění svých představ mají k dispozici.

objevilo v zajímavé pozici mezi preferencemi, kam se má zaměřit státní sociální politika. A to možná celkem překvapivým způsobem; prioritu cenově dostupnějšího bydlení pro rodiny s dětmi silněji akcentovali bezdětní (přidali ještě vyšší porodné a novomanželské půjčky), zatímco například u žen s dětmi dominoval požadavek opatření proti nezaměstnanosti (Bartáková a Kulhavý 2007: 69–70).

Lux a Kuda s týmem badatelů (Lux a Kuda 2008) srovnávali regionální rozdíly v cenách a dostupnosti bydlení. Jihomoravský kraj, tedy bydliště participantů dále představené analýzy, se vyznačuje tím, že jde o druhé nejdražší místo k bydlení v České republice hned po Praze – a to platí jak pro nájemní, tak vlastnické bydlení. A stejně tak jde o region s druhou nejnižší dostupností vlastnického bydlení (opět po Praze), kdy vývoj cen bydlení nekopíruje růst příjmů domácností, region s třetí nejnižší tzv. bonitou (nárokem domácnosti na finanční půjčku) a pokud jde o nájemní bydlení, je spolu s Prahou opět na špici v míře zatížení. Nejvíce tento fakt zasahuje, mezi jinými, domácnosti závislé na sociálních dávkách a jedno-příjmové rodinné domácnosti (Lux a Kuda 2008: 85–86). V pozdější analýze se ukázal také význam výskytu nezaměstnanosti (Kuda a Lux 2010), který podle mě může hrát podstatnou roli pro mladé rodiny zejména vzhledem k takzvané skryté nezaměstnanosti matek (potenciálně všech rodičů), jež si na maximum prodlužují rodičovskou i proto, že nemohou sehnat práci. Analýza dvojice autorů Luxe a Kudy poukázala na nutnost zapojit širší rodinu do porřízení vlastnického bydlení, „neboť velká část rodin nebude jinak schopná financovat porřízení vlastnického bydlení jen z půjček na bydlení“ (Lux a Kuda 2008: 86). Celkovým trendem byl pokles dostupnosti nájemního bydlení, jakkoliv zejména ve městech zůstává významnou složkou bydlení (Lux a Kuda 2008: 86 a 132). V Praze i v Jihomoravském kraji spadla do skupin domácností potenciálně ohrožených přímo finanční nedostupností bydlení většina rodinných domácností s jedním příjmem a autoři tehdy konstatovali, že v obou krajích budou mladí lidé odkládat založení rodiny či se stěhovat do míst s vyšší dostupností bydlení (Lux a Kuda 2008: 58).⁶

To se v pozdější analýze vlastně potvrdilo. Stejný tým editorů (Kuda a Lux 2010) se věnoval vztahu finanční dostupnosti bydlení a plodnosti v České republice i o pár let později. Závěry této makroanalýzy umožňují nahlédnout za zdi domácností opět jen dílčím způsobem, což lze shrnout v několika bodech, ovšem významných. A sice, že navzdory rostoucím cenám bytů si v době celkově lepší ekonomické situace, kdy obecně roste plodnost, mohlo dopřát vlastnické bydlení více lidí zejména vzhledem ke snižujícím se úrokovým sazbám hypoték a obecně dostupnějším úvěrům. Ovšem charakter vztahu úrovně plodnosti a dostupnosti bydlení se vymykal nekomplikovanému vysvětlení a ukazovalo se spíše, že rozhodnutí dítě si pořídit souvisí mnohem více s jinými faktory než s dostupností bydlení, zejména se vzděláním žen a ekonomickou situací regionu (Kuda a Lux 2010: 65–67). Právě při detailnějším pohledu, tj. při zohlednění rozdílů mezi okresy, autoři identifikovali jasný vztah mezi cenami bydlení a načasováním dětí. Tam, kde je bydlení dražší (ať už absolutně, nebo ve vztahu k místním platům), si páry pořizují děti později. Až v době, kdy jsou finančně zajištěny, mají

⁶ Jinak jsou publikace tohoto týmu autorů spíše souborem makroukazatelů a faktorů dokládajících změny v bytovém fondu, případně potenciál pro meziregionální a pracovní migraci nebo efektivitu státních bytových politik. Strategie mladých rodin, pokud jde o bydlení a děti, nebyly cílem analýz.

dobře placenou práci, dostanou úvěr apod. To, že si pořídí první dítě později, tedy až vyřeší bytovou situaci, statisticky vede i k tomu, že se jim nakonec rodí děti celkem o něco méně ve srovnání s okresy, kde je bydlení finančně dostupnější (tamtéž).⁷ Autoři také konstatují, že do výsledných modelů vstupují i „měkké“ a nesnadno měřitelné faktory, „jako jsou celospolečenské představy o roli ženy-matky nebo dostupnost zařízení péče o děti do 3 let“ (Kuda a Lux 2010: 67).

A právě zde se nabízí prostor pro detailnější pohled na to, jak mladé rodiny své životy organizují s ohledem na děti vyžadující péči a na zázemí domova (bydlení). Je možná zajímavé zamyslet se také nad tím, k čemu zmíněná politická ekonomie privatizované péče o děti ve spojení s imperativem vlastnického bydlení (s praktickým dopadem ve formě zadlužení rodin) může vést. Inspirativní charakteristiku vztahu prostoru a soudobé osobní identity nabízejí de Singly a Bauman, když slova prvního na stránkách tohoto časopisu (Singly 2009) částečně oprášila onen požadavek na „vlastní pokoj“ (Woolf 1998). De Singly konfrontoval proces uzavírání a otevírání se rodiny s aktuálními teoriemi individualizace, kritizoval Baumanův koncept domácností jako shluku opevněných bunkrů jejich autonomních členů (Bauman 2003) a přitom popsal individualistické motivy (oproti historicky komunitním) otvírání se tohoto rodinně-domácího života vnějšímu světu; v duchu imperativu „vyjít si ven“ (Singly 2009: 16). Podle mého názoru se nabízí paralela mezi izolovanými jednotkami v rámci individualizovaných domácností (popsanými Baumanem) doplněnými o veřejnou otevřenost rodinných domácností (de Singlyho) a tradiční (a také totalitně-režimní) „obrněnou domácností“ (Možný 1991 a 1999), pokud jde o bydlení mladých (českých) rodin. Je totiž zajímavé sledovat, jakým způsobem formuje naplnění základního rodinného požadavku po vlastním bydlení – cestami dostupnými mladým rodinám – organizaci jejich domácího života. A jak svým způsobem přispívá k izolaci mladé rodiny jako jednotky před vnějším světem.

V anglosaském sociologickém kontextu je společné bydlení také bráno jako předpoklad či automatická záležitost, kterou ani není třeba zvlášť tematizovat. Výzkumy se bydlení mladých párů nevěnovaly, ať už jde o hojně citované texty Arlie Hochschild (1989 a 1995) z amerického prostředí, ještě dřívější vlivnou studii Luxton (1980) věnovanou Kanadě nebo pozdější analýzy (například Gatrell [2005] v Británii) přechodu k rodičovství a zakládání rodiny. Aktuální výjimku představuje Bonnie Fox (2010), která vztahuje imperativ vlastnického bydlení (v Kanadě jde explicitně o rodinný dům, v českém prostředí také o byty) k možnostem, které pak rodičům zbývají k uspořádání nových povinností. I ona se však otázce bydlení věnuje jen krátce (Fox 2010: 191–195 a 291), a to především v souvislosti s poukazem na finanční náročnost bydlení mladých rodin při současné „privatizované“ rodičovské zodpovědnosti. Přičemž alokace materiálních zdrojů je pochopitelně vázána na sociální status rodiny – s dopady výrazně obtížněji řešitelnými pro nižší sociální vrstvy (tamtéž).

⁷ Ale narodí se jich vlastně více, než by se při pozdějším časování dětí dalo čekat. Ukázalo se, že ženy v těchto okresech prostě své poslední dítě rodí ve vyšším věku než ženy v okresech s levnějším bydlením, což částečně kompenzuje onu disproporci a jen dokládá, že dostupnost není jediným klíčovým faktorem, který by úhrnnou plodnost determinoval (Kuda a Lux 2010).

Bydlení patří, i podle Fox (2010), k jedné ze základních prerekvizit k „dosažení“ rodiny (tedy dětí); vedle ukončení vzdělání, přiměřené jistoty v zaměstnání a uzavření manželství (poslední zvláště závazné pro střední a vyšší třídy; ale i pro rodiny z dělnických vrstev ve výzkumu Fox platilo, že uzavřeli manželství buď v průběhu těhotenství, či krátce po narození dítěte). Bydlení, přesněji vlastnictví domu, vnímaly rodičovské páry ve výzkumu Fox (2010: 194) jako něco, čeho musejí dosáhnout k tomu, aby naplnily požadavek zodpovědného rodičovství,⁸ a to bez ohledu na třídní příslušnost. Způsob, jakým rodiny zařadily dům a domácí práce v něm do svých rodinných vyprávění o rodičovství, naznačoval míru zodpovědnosti muže jako živitele⁹ a ženy jako matky, udržovatelky domácího krbu a osoby primárně zodpovědné za to, jak vhodně je domov uzpůsoben pro-rodinnému životu (Fox 2010: 195).

Tento princip tedy – silně genderovaným, hodnotícím způsobem – organizuje sebeposouzení adekvátnosti naplnění otcovského a mateřského přínosu v rámci zodpovědného „budování“ rodiny. A jakkoliv jej může Fox posoudit z určitého úhlu pohledu jako pro určité krátké rodinné období vlastně spravedlivý, jak zmínila úvodní část stati, jeho váha a imperativ odkazuje k symbolickému genderovému univerzu (Harding 1986), které určujícím způsobem ovlivňuje možnosti naší interpretace každodenní, třeba silně individualizované životní praxe. Státní bytové politiky a dostupnost bydlení zároveň vypovídají o způsobu, jakým současná česká politická konstelace, včetně státní správy, zasahuje či limituje individuální rozhodnutí občanů o jejich biologické reprodukci a vyhovující organizaci rodinného života. Tento text je tak okrajovým příspěvkem také do debaty o governmentalitě a biomoci, jak vztah státu a aktérů charakterizoval Foucault s poukazem na biopolitiku populací, tedy na sadu regulačních opatření, jimž aktéři musejí své jednání (a vlastně i svá těla a životy) přizpůsobovat: „řízeně umísťovat svá těla do mašinerie produkce a přizpůsobovat sebe (i celou populaci) ekonomickým pochodům“ (Foucault 1999, 2009).¹⁰

Český domek se zahradou

Výpovědi participantů výzkumné studie, o niž se tu opírám, imperativ vlastního bydlení jen dokládají. Rodiče navíc ještě specifikují žádoucí bydlení ve velkém (větším) bytě či v domě v osobním vlastnictví, nezatíženém nájmem. Tato strategie, spojená nejčastěji jednak s hypotékou, jednak s omezením lokalitami dostupnými pro stavbu, je někdy doplněna další ambicí – pořídit bydlení v prostředí vhodném pro děti. Pro děti a zdraví členů rodiny je podle výpovědí komunikačních partnerů důležité být „blízko přírodě“, což lze nejlépe realisticky

⁸ A 32 ze 40 zkoumaných rodin jej do prvních narozenin dítěte také dosáhlo, 12 z nich jej koupilo právě v souvislosti s těhotenstvím, dalších sedm jej z toho důvodu renovovalo, devět se přestěhovalo z menšího svého do většího – v prostředí, které podle nich bude rodině s dětmi lépe vyhovovat (Fox 2010: 194).

⁹ Zajímavý, alternativní pohled na genderové vztahy v rodině nabízí Ranson (2011). Redefinuje „pracujícího otce“ v duchu toho, co to konvenčně znamená být „pracující matkou“, pro otce angažované v každodenní péči o děti.

¹⁰ Prostředí reprodukční medicíny, biomoci a biopolitice se věnuje například text Slepíčkové, Šlesingerové a Šmídové (Slepíčková, Šlesingerová a Šmídová 2012). Roli biomoci a biopolitiky tematizuje dále Šlesingerová (Šlesingerová 2005).

naplnit „domkem se zahradou“. Výsledné řešení pro mladé rodiny představuje častou nutnost kompromisů. Jak v případě „vysněného domku mimo Brno“, který zmiňuji dále v textu, tak u staveb v příměstských satelitech, je výsledkem vedle dluhů i častá nutnost dojíždět, výrazná reorganizace a distribuce času zbývajících a nutného pro zajištění chodu rodiny.

Stručně zde teď uvedu některé základní rysy vzorku rodin, jejichž výpovědi mě navedly k následujícím pasážím. Rodiny, s nimiž jsem výzkumně v kontaktu, nekopírují charakteristiky české populace. Pokud bych měla „vzorek“ nějak charakterizovat, pak by pro ně bylo typické vyšší vzdělání (zvláště pro ženy)¹¹ a (původní) bydlení ve velkoměstě (v Brně). Všichni žili ve společné domácnosti již v době očekávání prvního potomka. Zdá se, že častěji, než je v populaci běžné, šlo o osoby věřící (s příslušností k církvi i bez ní – téměř polovina žen a více než třetina mužů). Věk prvního rodičovství byl velmi heterogenní (20–36 let u žen a 21–44 u mužů), počet plánovaných dětí, jak uvedli v dotazníku na začátku, byl téměř pro polovinu roven dvěma, ale dalších jedenáct párů stálo o tři děti a jeden pár se hlásil ke čtyřem. Pět let od původní prezentace postojů k počtu dětí zůstaly jen tři páry s jedním dítětem (dva z nich o dalším už ani neuvažují), ostatní (23) rodiny měly dvě děti;¹² z nich tři „pracují“, jak to popsaly, na třetím a další tři stále se třemi dětmi ve svých rodinných drahách počítají. Zdá se tak, že tyto rodiny spíše naplňují svá předsevzetí a vymykají se také statistickým údajům o plodnosti žen s vyšším vzděláním.

Významnou událostí ve zkoumaných rodinách byly i změny v bydlení. Polovina, tedy třináct rodin, se od posledního výzkumného rozhovoru přestěhovala, někteří vícekrát (rekord byl za čtyři roky 3krát). Mezi těmi, kdo se naposledy nestěhovali,¹³ měly čtyři páry svůj nový byt či domek (který rekonstruovali) již v době narození prvního dítěte, další čtyři žily a žijí v bytové jednotce soukromého rodinného domu s vícegeneračním soužitím (tedy s prarodiči) a neplánují změnu. Další tři rodiny nové bydlení více či méně intenzivně hledají a plánují. Minimálně dva páry (z těch, co nezměnili bydlení v posledních čtyřech letech) by rády větší zázemí, onen „domek se zahradou“, ale s odkazem na realistické finanční možnosti zůstávají spíše u snu.

Nová bydlení rodin zahrnovala řadu typů.¹⁴ Společnými charakteristikami byly přívlastek „větší“ a pro většinu z nich také „náš“, tedy v osobním vlastnictví. Kvalitu svého nového

¹¹ Šest mužů mělo výuční list, další tři byli vyučení s maturitou, tři ukončili vzdělání střední školou, další tři vyšší odbornou školou a jedenáct vysokoškolským diplomem, tzn. polovina měla vyšší než středoškolské vzdělání a asi třetina řemeslné vzdělání. Pokud jde o ženy, zároveň zřejmě iniciátorky a hybatelky přípravy na rodičovství ve vzdělávacích kurzech, jejich strukturu vzdělání lze charakterizovat následovně: pět bylo středoškolaček, dvě měly nástavbu a sedmáct matek vysokou školu (tedy dvě třetiny žen ve výzkumu).

¹² Ve vzorku jsou čtyři rodiny s dvojčaty narozenými v roce 2005, tato výběrová odchylka mohla být dána i tím, že při motivaci párů k účasti ve výzkumu badatelka zmínila svá vlastní dvojčata.

¹³ Informaci o stěhování jsem nezjistila důsledně u všech rodin, akcent na toto téma vyplynul až při konfrontaci s přepisy rozhovorů, v nichž páry samy bydlení uváděly jako klíčové. Ani to ovšem neplatilo pro všechny.

¹⁴ Dvě rodiny se přistěhovaly do rodinných domků k příbuzným (rodičům či prarodičům) poté, co někdo z blízkých zemřel nebo vyžaduje asistenci v nemoci, a rozhodli se tak domek „udržet“. Další rodina zdělala rodinný dům, vyplatila příbuzné a bydlí v něm sama.

bydlení prezentovali komunikační partneři také jako „vhodné pro děti“ – blízko do přírody, ve zdravějším prostředí, se zahradou. Čtyři ze třinácti přestěhovaných rodin bydlí nově v domku za Brnem a šest dalších v bytech či domech v okrajových částech Brna.

Přestěhováním to nekončí

Za uvedenou pestrou škálou změn v bydlení se ovšem skrývají konkrétní životní příběhy mladých rodin. Spolu s více či méně „vysněným“ domovem řada z nich řeší hypotéku, dojíždění a reorganizaci péče o děti, možnosti pracovních příležitostí v nové lokalitě i to, zda si pořídí ještě dalšího potomka. Následně představuji, zjednodušeně podáno, souvislost mezi charakterem bydlení a možnostmi uspořádat péči o děti dle původních představ, dle genderových ideologií komunikačních partnerů.

Například Adámkovi, kteří splácejí a opravují domek za Brnem (dvě dcery, matka textilní návrhářka s vysokoškolským vzděláním a otec v umělecké profesi s výučním listem v oboru strojírenství), se v péči o děti sezónně střídají – nemají zvnějšku stanovenou pevnou pracovní dobu. Při výběru bydlení mysleli na ženinu práci, která jako podnikatelka pracuje ve své dílně, ač mají půlroční druhou dceru. Koupili dvojdomek a v jedné části si zařídili bydlení, ve druhé pracovní dílnu textilní návrhářky, která je zřejmě hlavním stabilním příjmem této domácnosti. Adámkovi byli však v tom, že hlavní příjem domácnosti zajišťovala žena – a to včetně splácení hypotéky –, výjimkou. Ta by mohla být částečně vysvětlena flexibilitou práce obou partnerů, etablovanou firmou ženy a celoročním provozem její dílny na rozdíl od sezónní práce partnera. Mezi jinými však hrál nezanedbatelnou roli i fakt, že oba partneři se shodli na nekonvenčním aranžmá péče o děti a setrvali v něm.

Kombinace rodinného bydlení, charakteru péče o děti a možnosti pracovního uplatnění podle vyprávění rodičovských párů častěji přece jen vykazovaly spíše tradičnější uspořádání genderových vztahů. A to i bez ohledu na stěhování nebo úvěr. Cvachovi (oba středoškoláci, žena administrativní a muž strojírenský obor, dvě děti; bydlí od začátku v bytové jednotce rodinného domu) charakterizují svou rodinnou fázi následovně:

Pan Cvach¹⁵: Tak, já samozřejmě jsem hlavně v práci a žena doma, takže tak je to, no. [...] Asi mi to tak vyhovuje.

Paní Cvachová (dále v rozhovoru k tomuto): Asi je to tak jak, jak to má být.

Podobně jako charakterizovala dělbou práce pro rodiny s malými rodinami Fox (2010) i oba Cvachovi berou svůj způsob uspořádání jako normální, a to včetně domácích prací a péče o děti. Souhlasně přitom rámuji tuto dělbou poukazem na to, že pro rodinnou etapu s jedním příjmem je takové uspořádání legitimním, vyhovujícím nebo jedinečným. Pan Cvach ke svému domácímu angažmá vypověděl:

---

¹⁵ Jména byla změněna a názvy anonymizovány. Případné krácení v citacích je označeno [...]. Citace byly jazykově a stylisticky mírně upraveny.

Pan Cvach: Asi v mezích možností, tím že já jsem živitel rodiny, tak v mezích možností spolupracuji s manželkou, ale samozřejmě většinou se na tom podílí manželka. Asi v mezích možností, tím že já jsem živitel rodiny.

Paní Cvachová, která se chystá pracovat s živnostenským listem jako účetní, svou volbu výdělků vysvětluje možností být více doma s dětmi, než by jí umožnil zaměstnanecký poměr. Zdá se tedy, že s partnerovým „živitelstvím“ (termín, kterým sám hojně operoval), souvisí i jaksi automaticky předjímaná pracovní kariéra ženy matky, přizpůsobená rodičovské dělbě zodpovědnosti v době s malými dětmi. Cvachovi brali tuto strategii jako samozřejmou, popsali ji jako vyhovující.

Spokojenost se životem v zaběhaných kolejkách vyjadřovaly i jiné páry. Bez ohledu na jejich genderovou vyváženost, páry se charakterizovaly jako usazené, ustálené, bez nutnosti vyjednávat každou maličkost. Stereotyp zjednodušuje život a symbolizuje nabytou stabilitu, míru jistoty a očekávatelnosti.¹⁶ Podobná výsledná dělba povinností ale třeba ve výpočtu Lenků dostává rezignovanější hodnocení.

Pan Lenk: Já bych asi chtěl mít práci a rád bych měl víc času, jednak na tu rodinu a jednak na sebe, protože jak je to teď, tak vlastně člověk je v týdnu v práci, přijde večer domů a už v podstatě přichází, když se děti dávají spát, o těch víkendech je to fajn, ale zároveň člověk odpočívá po tom týdnu, nebo má chuť odpočívát po týdnu, takže je to momentálně takový trochu těžší, řekl bych, že fakticky se na tom asi nedá nic moc změnit, ale já osobně bych třeba uvítal, je-li nesmysl, chtěl bych, abych se mohl nějakým normálním způsobem věnovat té rodině.

Lenkovi mají oba vysokoškolské vzdělání, paní Lenková (učitelka) je doma s druhým dítětem (mezi dětmi si byla rok, jak řekl pan Lenk, „odpočinout“ v práci), pan Lenk jako architekt pracuje v soukromé firmě. Lenkovi se teprve, ač již dlouho, poohlížejí po lepších možnostech bydlení (současný byt 2+1 jim přijde malý), na které šetří. V možnosti nastavit si práci a péči tak měli a doposud mají flexibilnější vyjednávací pozici než v rodinách s novou hypotékou. Jakkoliv úryvek vyjadřuje jistou nespokojenost, moc by neměnili. V rozhovoru po narození prvního dítěte to byli právě oni, kdo prohlásili, že by žena nechtěla přijít o čas s malým dítětem doma a dělit se o něj, a partner si pochvaloval punc vzácnosti, který si doma uchoval (Šmídová 2008). Tohoto modelu se drží doposud, navíc se kariérní propast mezi oběma vysokoškolačky jen zvětšuje, takže jejich model časem nabývá podoby jednoznačně racionální volby.

Seberealizaci žen v mateřské roli, jak ji popisovala paní Lenková, nebo snad až pohlcení profesionálek novou životní rolí ilustruje situace paní Vachové. Architektka (její muž má nástavbu na integrované střední škole) objevila kouzlo příruček a kursů pro matky s malými dětmi (mají dvě dcery), jež v rozhovoru opakovaně líčila. Obává se sice, že možná v době

¹⁶ Tak tomu bylo v případě pana Ebena (archiváře s vysokou školou, jehož partnerka dokončuje doktorát v přírodních vědách, mají jednoho – neplánovaného – syna). Jeho deklarovaná spokojenost se stavem věcí odkazuje k sérii nesnadných životních situací, které jako rodina překonali, spíše než ke spokojenosti v genderově stereotypním nastavení partnerských vztahů a dělby práce. Zakotvení v zaběhnutých kolejkách pana Ebena interpretuji spíše jako spokojenost ze zklidnění vztahu, který v době narození dítěte charakterizovali tak, že nevědí, zda spolu jako rodina vydrží.

rodičovské ztrácí s profesí kontakt (jiná matka architektka mezi zkoumanými rodinami pracovala i v době s malými dětmi), ale přednější je pro ni teď rozhodování, zda si nepořídí ještě třetí dítě. Prestižní (a pro ženy obtížná v prosazení) profese šla v prioritách stranou.

Do situace s hypotékou, jež slouží i jako legitimizace pro konvenční uspořádání rodičovských zodpovědností a prací, se dostali Filipovi. Pan Filip, podobně jako pan Lenk, také není spokojený s časem, který mu po práci na rodinu zbývá.

Pan Filip: Já asi víceméně souhlasím s manželkou, pohled nás obou je na to stejný, mně se taky moc nelíbí nebo nevyhovuje, kolik času trávím v práci, a raději bych ten čas trávil i s dětmi, s rodinou, ale je nutno ty finance nějak donést do té rodiny a v současné době nevidím jiné řešení, než jak to máme.

Rodina Filipových ladí, jak pojmout bydlení v domku za Brnem. Drží si i původní byt v Brně a probíhají rodinná vyjednávání – partnerka chce bydlet v Brně, kde může snadno sehnat práci a není omezena dojížděním a nabídkou aktivit i škol pro děti, a domek za Brnem chce využívat spíše jako chalupu. Partner však preferuje bydlení v domě dál od města a časově náročné dojíždění mu nevádí. Mít domek mimo město patří k jejich životnímu projektu a ekologicky šetrnému životnímu způsobu, ovšem omezené možnosti dojíždění jeho realizaci komplikují.¹⁷ Filipovi mají dvě děti, dcery, oba mají vysokoškolské vzdělání (ona humanitní, on technické), a i když najdou řešení „ideálního domova“, je pravděpodobné, že „domek se zahradou“ neumožní sdílení rodičovské zodpovědnosti tak, jak by bylo možné ho vyjednat bez dvacetileté hypotéky.

Pan Filip: No, tak já to popíšu tak, jak to vnímám já. Tak já jsem chtěl být s [první dcerou] doma aspoň řekněme třeba toho půl roku a nějak ze začátku manželka tomu nebyla příliš nakloněná, že by měla jít do zaměstnání, a vlastně potom když jsme koupili tady ten dům, začali jsme splácet hypotéku, tak už to najednou bylo tak, že vlastně to ani nešlo, abych já byl potom na té mateřské, z finančních důvodů. No a teď, v současné době, mně by to asi nevádilo, jako být chvíli doma s dětmi, ale jak je ta situace vlastně stejná, z finančních důvodů je to nerealizovatelné.

V případě Filipových se střetly dvě genderové ideologie, dvě odlišné představy o naplnění rodičovských rolí pro ženy a muže: paní Filipová zastávala konvenční přístup, pan Filip by se nebránil vyzkoušet si pečovatelský status (k tomuto se v rozhovoru vraceli). Pro pana

---

¹⁷ Situaci detailněji vystihuje výpověď paní Filipové: „U mě je to jako tak, že ne že bych potřebovala město, jako ten ruch města, ale spíš dostupnost města. Třeba tady je krásně, i teďka pro děti v tomto malém věku, prostě když máte zahradu, tak je to ideální, určitě se to nedá srovnávat se sídlištěm, kde jinak máme byt, ale spíš, ten důvod, proč tu ještě nebydlíme finálně, natrvalo, je ta dostupnost prostě s městem, nebo i s tím samozřejmě, co to město nabízí, ať je to pro děti vzdělání, pro mě práce, nebo prostě jiné jakékoli vyžití po této stránce, tak, tak je to tam, no, protože toto je opravdu taková malinkatá vesnička, kde jako sice občas nějaký spoj na [město] a z [města] do Brna třeba je, ale není to tak, že by to mohlo být prostě pro chod a zajištění dvou dětí a mě, v případě že budeme celý den v práci, od rána do večera, tak jednou tam jednou zpátky tím spojením, samozřejmě sem musíme dojet, je to asi hodina, hodina deset přímého spoje, když vlastně to navazuje odsud do centra. Ten důvod, proč tady ještě nejsem, je to, že by ta dostupnost pro mě a pro děti byla vázána pouze na dojíždění autem. Takže je to takové zamotanější.“

Filipa – a rodinu Filipových – však volba mezi domem v přírodě a možností péče o děti ztratila případnou alternativu „skloubit obojí“ ve chvíli, kdy dům je vázán na nutnost splácet v rychlém tempu hypotéku. Případné vyjednávání o genderově méně tradičním uspořádání práce a péče se po přidání hypotéky zdá ještě méně realistické. Paní Filipová poukazuje na jiné úskalí, jež „vysněný domek v přírodě“ rodinám s malými dětmi také přináší a které má genderovou konotaci. Izoluje totiž pečujícího rodiče, nejčastěji matku – pro ženy v této situaci se zavedl pojem „zelené vdovy“ – sice v relativním luxusu zdravého, vlastnického bydlení, ovšem s velmi omezenými zdroji, pokud jde o příležitosti (pracovní i institucionální péče o děti).

Ať už jsou finanční důvody obecně uznávaným ospravedlněním, či reálným omezením v začátcích rodinné dráhy, netýkají se jen rodin, které si splnily normativní ideál „domku se zahradou v přírodě“. Otavovi se po letech čekání dostali k velkému městskému bytu, který vyžadoval rozsáhlou rekonstrukci na vlastní náklady. Vyučený stavař a středoškolačka se dvěma dětmi, kteří si nakonec nemuseli vyřídit hypotéku, vztahují finanční výhled své domácnosti jednoznačně k bariéře rodičovství. Pokud jde o další přírůstek do rodiny, tak si dali „stop stav“:

Paní Otavová: Teď už máme stop stav, takže další už asi ne. Zprvė bychom ho vřbec neuzivili uř. Protože tady v tom bytř, kdyř si vezmu jenom třeba nájem plus sluřby, tak to dřlá přes jedenáct, nebo kolem jedenácti tisic, jo, takže už tohle je docela dost, kdyř budu brát ty přijmy, co máme v tuto chvíli, tak ono to není moc, že? [...] Ale kdyby bylo ještě třetí dítě, tak veřli bychom se [smích], je to roztomilý, že jo, kdyř je to malinký. Ale už uřitř další dítě, už uřitř ne. [...] My jsme si teda říkali, že i to druhé už ne asi, že budeme brát hypotřku, coř si myslim, že v třhle dobř skloubit přávř hypotřku a další dítě, to není moc jednoduchý. A nakonec přiřel vlastně ten byt od mřsta, takže druhý ještě jo, ale třetí už uřitř ne.

Jinými slovy totřž vyjádřila i paní Řihová (lřkařka řijící se svřm partnerem, podnikatelem-vysokořkolákem a dvěma dětmi v novém bytř na okraji mřsta):

Paní Řihová: No, o dalřim dítěti moc neuvařujeme [smích], jednak proto, že jsme se přestřhovali, máme hypotřku, takže to by bylo takovř hodně náročné potom už finančně dál.

Kompromisy byly řasté a nutné: mezi finančně dostupným bydlenim, pořadavky na lokalitu (v centru mřsta, jindy blízko lesa), mořnostmi pro děti (zábava, hlídání, řkoly) a pracovními přileřitostmi (napojení na veřejnou dopravu, přizpřsobení ři zmřna kariřry). Nřkteři se ocitnou ve „vysněném domečku“ (jak si pochválila paní Zukalová) shodou (rodinných) okolností, jiní přizpřsobují své představy mořnostem: „domek s nřjakou přimřřeně velkou zahradou“ (Slámovi), „byt v ideálnřjším přostředí“ na kraji Brna (Ivanovi), další alespoň spřádají plány: „ne v paneláku zavření mezi řtyřmi střnami,“ ale „dřm s menřim pozemkem“ (Touřarovi a Vachovi) – vře pokud by byly vyřři přijmy, finance to dovolaly apod.

Paní Malá si pochvaluje, jak se dva Brňáci „nařli“ v pracích okolo domku za Brnem. Starřiho syna vozí do řkoly do řtyři kilometry vzdáleně vesnice, manřel, vyučený stavař, dojřždí za prací do Brna a ona s textilní řkolou dumá, jakou práci asi na poloviční řvazek seřzene tak, aby obstarala děti. Pořítá s vřpomocí svřch rodiřř, kteři mají nedaleko zahradu

s chatkou. Žijí z jednoho platu a splácejí hypotéku – takže se mimo-rodinné možnosti paní Malé podřizují příjezdům a odjezdům partnera nebo solidaritě dalších členů rodiny.

Strategie, jak zvládnout a přizpůsobit se jednak splácení úvěru a jednak období jedno-příjmové domácnosti, byly poměrně inovativní. I v rodinách, kde příjem partnerky nebyl klíčovým rodinným zdrojem nebo kde její profese (typicky tedy ne lékařky, architektky, podnikatelky) nevyžadovala nebo neumožňovala brzký návrat do formálního zaměstnání, se ženy realizovaly mimo domácnost a zajištění péče a programu dětí. Šlo například o koordinaci stavebních prací, včetně zařízení interiéru, a související styk s úřady (například u Slámů), příležitostnou výuku jazyků (Filipovi), vedení účetnictví (nejen partnerově) firmě (Cvachovi, Jirků) nebo seberealizaci v podpoře partnerovy umělecké profese (organizace výstavy a doprovodného programu Urbanových). Konvenční kategorie „ženy v domácnosti“, ale i „muže živitele“ nabývaly při detailnějším pohledu na pestrosti. A můžeme spolu s Gattrell (2005) konstatovat, že komunikační partneři z těchto rodin se stávají zmíněnými agenty změny.

Urbanovi zatím bydlí v domě s rodiči a svépomocí, již desátý rok, staví na zahradě vlastní dům. Paní Urbanová, která má střední knihovnickou školou, to na jednu stranu líčí jako úspěch, že jsou zatím bez hypotéky, na druhou stranu je prodlužované vícegenerační soužití s jejich dvěma dětmi a s rodiči partnera v dosavadním domě s jednou koupelnou, kuchyní a navíc s jedním psychicky labilním členem domácnosti náporům na nervy. Sama si nově pořídila fidičský průkaz, aby se z okrajové čtvrti Brna bez dobrého napojení na dopravní infrastrukturu občas dostala – s dětmi či sama – paradoxně také „ven“, ovšem ze zelené zahrady do města. Paní Urbanová i výše v textu paní Filipová tak poukazují na past, jež „vysněné bydlení v dobrém prostředí“ přináší. Jde o komplikace vyvstávající ve snaze zmírnit izolaci pečujícího rodiče, kompromisy v životním komfortu rodiny (a nejde jen o finanční) a legitimizaci strategií, jež vedou k co nejrychlejšímu „umoření“ této situace. Jak je patrné, jako součást těchto kompromisů se objevila i rezignace na původní představy jak žen, tak mužů o tom, jak své rodičovství i kariéru mimo domov realizovat. Jakkoliv inovativní cesty rodičovské páry či jednotlivci nacházeli, zůstávali ve svých řešeních sami – izolovaně realizovali soukromé strategie k řešení systémových konstelací.

Postav dům, zasad' strom, počni syna

Domov podle vlastních představ zůstává klíčovým předpokladem pro spokojenost mladé rodiny. Paradoxem této svobodné volby „domečku se zahradou“ je výrazné omezení možností, jak svobodně rodinný život dále žít. Hypotéky, úvěry a jiná zejména finanční břemena zúží možnosti organizace péče o děti a kombinaci pracovní a rodinné kariéry nejen těm, kterým konvenční genderové rodinné vztahy vyhovují, ale i těm, kdo byli zpočátku otevření méně běžným uspořádáním. Mladé rodiny tak individuálně a poměrně izolovaně často řeší stejné problémy: jak zkombinovat bydlení v klidné lokalitě města nebo za městem s dostupností výhod, jež městský život přináší. Nedostatek institucionální péče o děti řeší spoléháním se na výpomoc širší rodiny nebo se přizpůsobí rodinnému modelu muž živitel – žena v domácnosti, jenž však nabízí jen nesnadný návrat k případným původním představám o životní kariéře.

Tato individuální a individualizovaná rozhodování se odehrávají v konkrétním institucionálním a strukturním nastavení, jež se výrazně neliší od kontextů popsaných Fox (2010) nebo Gatrell (2005). I u nás je politická ekonomie zodpovědnosti za děti silně privatizovaná, formální institucionální nastavení nutí rodiny k živitelsko-pečovatskému modelu vztahů nejen nastavením rodičovské, ale i možnostmi, jak si pořídit bydlení. V kombinaci s dojížděním se mnohé mladé rodiny stávají ještě sociálně izolovanějšími, a vytvářejí tak jakési obrněné jednotky, v nichž pracují na soukromém rodinném štěstí a spokojenosti za podmínek vesměs prezentovaných jako málo příznivé, jež jim nastavuje dostupnost zdrojů a stát. Jakkoliv důvody této izolace jsou jiné než za totalitního režimu před rokem 1989, jak o nich psal Možný (1991), nezdá se, že by kapitalistická ekonomie mohla výrazněji nabourat sady ekonomických i genderových privilegií a velmi tradičních zvýhodnění. Čas ještě ukáže, zda a do jaké míry jde v případě zkoumaných rodin o přechodnou fázi. Každopádně se ukazuje, že i v rámci domácností se formují jisté autonomní bunkry (Bauman 2003). Spíše než o prostor pro rozvoj individuální identity však také může jít o vynucené uspořádání, posilující vazbu matek na děti a domácnost (dům se zahradou mimo městské příležitosti), vedoucí k prázdné domácí bunkrové jednotce (Bauman 2003) otců dojíždějících za penězi nutnými k udržení rodinného štěstí.

V několika explicitních náznacích výpovědi rodin podporovaly až dinnersteinovsky monstrózní (Dinnerstein 1999) setrvalost hermetického oddělení mateřské péče a živitelské práce. Ta je posilována a udržována důsledky, které s sebou nese normativní ideál „domku s přiměřenou zahradou“, na který valná část zkoumaných mladých rodin aspiruje a který mohou naplnit pouze za stávajícího institucionálního nastavení splátek půjček a volby či dostupnosti pozemků, objektů k bydlení. K příslovečnému „Postav dům, zasad' strom“ tak zatím neoddělitelně patří i jeho zbývající genderově charakteristický kontext – parafráze části „počni syna“. Symbolicky poukazuje na reprodukci statu quo konvenčního genderového partnerského uspořádání v mladé rodině. Méně naznačuje, kam míří individuální preference rodičů (ty jsou a zůstávají pestré), ale dokládá možnosti mladých rodin (minimálně střední a vyšší vzdělanostní vrstvy) přizpůsobit se strukturním podmínkám. Ty se komunikačním partnerským dvojicím jeví jako limitující a s přidáním analytické genderové perspektivy také jako výrazný nátlak směřující ke konvenčnímu genderovému uspořádání jejich životních drah. Jejich hlas je slyšet spíše roztříštěně, ze zelených úbočí, s denním režimem nabitým soukromými řešeními toho, jak zvládnout střechu nad hlavou a vychovat děti.

Literatura

- BACKETT, Kathryn C. *Mothers and Fathers. A Study of the Development and Negotiation of Parental Behaviour. Edinburgh Studies in Sociology*. London and Basingstoke: The Macmillan Press, 1982. 264 s. ISBN 0333281128.
- BARTÁKOVÁ, Helena; KULHAVÝ, Václav. *Rodina a zaměstnání II. Mladé rodiny*. Praha: VÚPSV, 2007. 82 s. ISBN 9788087007624.
- BARTOŠOVÁ, Michaela. Ženy po třicítce: příklad specifických reprodukčních strategií a jejich zdrojů. *Sociologický Časopis/Czech Sociological Review*, 2009, roč. 45, č. 1, s. 147–176. ISSN 00380288.

- BAUMAN, Zygmunt. *Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds*. Cambridge: Polity Press, 2003. 162 s. ISBN 0745624898.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998. 179 s. ISBN 8071845183.
- BOURDIEU, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000. 145 s. ISBN 8071847755.
- DINNERSTEIN, Dorothy. *The Mermaid And the Minotaur: Sexual Arrangements And Human Malaise*. New York: Other Press, 1999. 295 s. ISBN 1892746255.
- DUDOVÁ, Radka. Práce jako řešení? Strategie obživy osamělých matek v ČR. *Sociologický Časopis/ Czech Sociological Review*, 2009, roč. 45, č. 4, s. 753–784. ISSN 0038-0288.
- FIALOVÁ, Ludmila; HAMPLOVÁ, Dana; KUČERA, Milan; VYMĚTALOVÁ, Simona. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 163 s. ISBN 8085850877.
- FOUCAULT, Michel. *Dějiny sexuality*. V Praze: Herrmann & synové. 1999. ISBN 9788023850901.
- FOUCAULT, Michel. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978–1979)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 2009. ISBN 9788073251819.
- FOX, Bonnie. *When Couples Become Parents. The Creation of Gender in the Transition to Parenthood*. Toronto: University of Toronto Press, 2009. 334 s. ISBN 9780802091833.
- GATRELL, Caroline. *Hard Labour. The Sociology of Parenthood*. Maidenhead a New York: Open University Press, 2005. 208 s. ISBN 0335214886.
- HARDING, Sandra. *The Science Question in Feminism*. Ithaca: Cornell University Press, 1986. 271 s. ISBN 0801493633.
- HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. Proměny prarodičovství v kontextu představ aktivního stáří. *Sociologica-andragogica 2009. Problémy ohrožených skupin, mezigenerační vztahy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2010, s. 11–26. ISSN 18030246.
- HAŠKOVÁ, Hana. *Fenomén bezdětnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 264 s. ISBN 9788074190209.
- HOCHSCHILD, Arlie. *The Time Bind. When Work Becomes Home and Home Becomes Work*. New York: Viking, 1995. 316 s. ISBN 0805066438.
- HOCHSCHILD, Arlie; MACHUNG Anne. *The Second Shift – Working Parents and the Revolution at Home*. New York: Viking, 1989. 309 s. ISBN 0380711575.
- HOLTER, Øystein, Gullvåg. *Can Men Do It? Men and Gender Equality – The Nordic Experience*. Copenhagen: Temanord, 2003. 217 s. ISBN 9289308451.
- CHALOUPKOVÁ, Jana. Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2005, roč. 41, č.1, s. 57–77. ISSN 00380288.
- KŘÍŽKOVÁ, Alena; MAŘÍKOVÁ, Hana; HAŠKOVÁ, Hana; BIERZOVÁ Jana. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Sociologické studie/Sociological studies, 06:14, 2006. 105 s. ISBN 8073301121.
- KUDA, František; LUX, Martin (eds.). *Bydlení v regionech: (důsledky regionálních rozdílů v dostupnosti bydlení)*. Praha: Professional Publishing. 2010. ISBN 9788074310263.
- LUX, Martin. *Bydlení – věc veřejná: sociální aspekty bydlení v České republice a zemích Evropské unie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. 287 s. ISBN 8086429121.
- LUX, Martin; KUDA, František (eds.). *Regionální rozdíly v dostupnosti bydlení v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. 2008. ISBN 978-80-7330-149-1.
- LUXTON, Meg. *More Than a Labour of Love: Three Generations of Women's Work in the Home*. Toronto: The Women's Press, 1980. 260 s. ISBN 9780889610620.
- MAŘÍKOVÁ, Hana (ed.). *Proměny současné české rodiny. Rodina – gender – stratifikace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 170 s. ISBN 8085850931.

- MAŘÍKOVÁ, Hana; RADIMSKÁ, Radka. *Podpora využívání rodičovské dovolené muži* [online]. Závěrečná zpráva. Praha: Sociologický Ústav AV ČR, 2003, 107s. [cit. 2011-03-05]. Dostupné na [www:<http://mpsv.cz/scripts/clanek.asp?lg=1&id=712>](http://mpsv.cz/scripts/clanek.asp?lg=1&id=712)
- MAŘÍKOVÁ, Hana; VOHLÍDALOVÁ, Marta. *Dočasná nebo trvalá změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. Sociologické studie/Sociological Studies, 07: 11, 2007. 103 s. ISBN 9788073301354.
- MOŽNÝ, Ivo. *Moderní rodina: (mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok, 1990. 184 s. ISBN 8070290188.
- MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno...–: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1991. 81s. ISBN 8090105904.
- MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 251 s. ISBN 8085850753.
- MUSILOVÁ, Radka. *Dělba práce a rolí v mladých rodinách*. Bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU, 2009. 39 s.
- NAVRÁTILOVÁ, Lenka. *Dělba práce a rolí v mladých rodinách*. Bakalářská diplomová práce. Brno: FSS MU, 2008. 57 s.
- NEDBÁLKOVÁ, Kateřina. *Lesbické rodiny: mezi stereotypem a autenticitou. Biograf – časopis pro biografickou a reflexivní sociologii*, 2005, č. 38, s. 31–44. ISSN 12115770.
- OAKLEY, Ann. *Becoming a Mother*. New York: Schocken Books, 1980. 328 s. ISBN 0805237356.
- PERKINS, H. Wesley; DeMEIS, Debra K. Gender and Family Effects on the „Second Shift“ Domestic Activity of College-Educated Young Adults. *Gender & Society*, 1996, roč. 10, č. 1, s. 78–93. ISSN 08912432.
- RANSON, Gillian. Men, Paid Employment and Family Responsibilities: Conceptualizing the „Working Father“ [online]. *Gender, Work and Organization*, 2011. 21 s. Dostupné na [www:<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0432.2011.00549.x/full>](http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0432.2011.00549.x/full)
- SINGLY, Francois de. Mít vlastní pokoj. Ke vztahu mezi prostorem a osobní identitou. *Sociální studia*, 2009, roč. 6, č. 4, s. 13–22. ISSN 1214813X.
- SLEPIČKOVÁ, Lenka. Neplodnost jeho a neplodnost její: Genderové aspekty asistované reprodukce. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2009, roč. 45, č. 1, s. 177–203. ISSN 0038-0288.
- SLEPIČKOVÁ, Lenka; ŠLESINGEROVÁ, Eva; ŠMÍDOVÁ, Iva. Biomoc a reprodukční biomedicina v České republice (Biopower and reproductive medicine in the Czech Republic). *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 2012 (v tisku). ISSN 0038-0288.
- SÝKOROVÁ, Dana. Bezdětnost ve stáří. K sociální integraci bezdětných seniorů. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2008, roč. 44, č. 1, s.113–138. ISSN 00380288.
- ŠLESINGEROVÁ, Eva. Imaginace genů a hranice etnických identifikací. *Sociální studia*, 2005, roč. 2, č. 2, s. 35–55. 2005. ISSN 1214-813X.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. Pečovatelská otcovství: Zkušenost a genderové vztahy. In ŠMÍDOVÁ, I. (ed.) *Pečovatelská otcovství: zkušenost a genderové vztahy*. Brno: knihovnicka.cz, 2008a. 90 s. ISBN 9788073994068.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. Otcovství u porodu: re-konstrukce genderových vztahů v rodině. *Sociální studia*, 2008b, roč. 5, č. 1, s. 11–34. ISSN 1214813X.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. Pečovatelské otcovství: rodinné strategie pro skloubení linií životní dráhy. In HEČZKOVÁ, L. *Vztahy, jazyky, těla: texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií*. Praha: FHS UK, 2007, s. 155–169. ISBN 9788090308664.
- TOMÁŠEK, Marcel. Singles a jejich vztahy; kvalitativní pohled na nesezdané a nekohabituující jednotlivce v České republice. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 2006, roč. 42, č. 1, s. 81–106, ISSN 00380288.
- WOOLF, Virginia. *Vlastní pokoj – esej*. Praha: Marie Chřibková, 1998. 98 s. ISBN 8090244335.

Autorka

Iva Šmídová působí na Katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, na oboru Genderová studia. Přednáší kurzy s tematikou genderové struktury společnosti a kritická mužská studia. Realizovala výzkumy na téma rovných příležitostí žen a mužů v českých podnicích (2000–2002); alternativních životních drah mužů v ČR (1997–2003); rodin, kde pečují otcové (2004); představ a náplně rodičovství před a po narození prvního dítěte (2005–2011); vlivu vzdělání na očekávané uplatnění na trhu práce z hlediska genderu (2006–2008). V současné době se mimo jiné podílí na výzkumu české reprodukční medicíny, zkoumá zejména oblast porodnictví a porodů. Je spoluzakladatelkou Gender centra FSS MU a Dětského koutku FSS MU. V letech 2005–2009 obor genderových studií na FSS MU, kde působí, vedla.

Kontakt: krizala@fss.muni.cz